

Qaraqalpaq xalqiniñ salt-dástúr jirlari

Besik jiri.

Roza Qosibaeva, Gulayda Axmedova

Nókis qalası №2-sanlı kásip-óner mektebiniñ Qaraqalpaq tili hám ádebiyatı pán oqıtıwshıları

***Annotaciya:** Bul maqalada Qaraqalpaq xalqiniñ salt-dástúr jirlarınıñ biri bolğan besik jiriniñ turmistağı áhmiyetin úyreniw menen birge keleshek áwladlarğa óz milletiniñ dástúrin bildiriw, hár tárepleme kámil insan hám ekinshi jaǵınan jaslardıñ óz milliyligine sadıq tárbiya alıwına óziniñ tásirin tiygizedi.*

***Аннотация:** В данной статье, изучая значение колыбельной, которая является одной из народных песен народа Каракалпакии, полезно донести до будущих поколений программу своего народа, а с другой стороны, это полезно для молодые люди должны были получить образование по своей национальности. это выглядело,*

***Abstract:** In this article, studying the meaning of the lullaby, which is one of the folk songs of the people of Karakalpakstan, it is useful to convey to future generations the program of their people, and on the other hand, it is useful for young people who should have received an education according to their nationality. It looked like*

*. **Gilt sózler:** milliy miyras, salt-dástúr, jir, poeziya, besik jiri, háyyiw, aqıl-násiyat, nama, pátiya.*

Jámiyettiñ rawajlanıw barısında qaraqalpaq xalqınıñ kóp ásirlik baylıǵı bolğan úrip-ádet, dásturler, diniy kóz qaraslar tiykarında qáliplesip, tárbiyanıñ qúdretili quralına aylandı.

Hár bir xalıqtıñ , milletniñ birinshi belgisi onıñ úrip-ádet dástúrleri ekenligin bilemiz. Ata-babalarımız ómir boyı ózleriniñ bilgenlerin, turmıslıq tájriybelerin ul-qızlarına siñdiriwge, xalıqtıñ úrip-ádetlerine sadıq hám olardı qásterlewge úyretip kelgen. Sonlıqtan adam bar jerde dástúr de óz ornın tabadı. Dástúr adamdı jámiyet

penen, tariyx hám keleshek penen baylanıstıradı. Sonıń ushın da úrip-ádetlerimizdi, dástúrlerimizdi kóz qarashıgımızday saqlap keyingi áwladqa jetkeriw ádiwli wazıypa bolıp tabıladı.

Dana xalqımızda “saz qosıqtıń qanatı” degen sóz bar. Saz arqalı aqıl násiyat sózlerdi jaǵımlı, tásirli túrde jaslar sanasına jetkeriw júda qolaylı. Filologiya ilimleriniń doktorı Nájim Dawqaraev: “Qaraqalpaq xalqı óziniń qayǵılı kúnlerinde de, quwanışlı kúnlerinde de, qosıqsız, saz-sáwbetsiz, awız eki poeziyasız jasay almaydı. Adam ózi tuwılǵan kúnnen baslap, qosıq barqulla joldas boladı” – dep jazǵanıday bala dúniyaǵa kelgeninen baslap oǵan qosıqlar ayılǵan. Qaraqalpaq xalqınıń turmısında hár qıylı dástúrlerge baylanıslı qosıqlar bolǵan.

Salt-dástúr jırları dep, xalıqtıń dástúrine baylanıslı qosıq jırlardı aytamız. Ol xalıqtıń ótmishindegi ómiriniń sáwlesi. Hár qanday tábiyǵıy háreketlerden qorǵanıwǵa járdem qıladı dep túsiniw, hár túrli inanıw, sıyınıw jırların dóretken. Salt - dástúr jırlarına bet ashar, sińsiw, joqlaw hám besik jırı kiredi.

Besik jırı bala tárbiyasına júdá úlken áhmiyeti bar. Bunda analar óz balasına quwanışı menen súyiniwin poetikalıq sóz arqalı jır aytıp jubatadı. Besik bul bala jatatuǵın orın bolǵanlıqtan ata-babalarımız onı qádirlep, joqarı jerge betin jawıp qásterlep alıp qoyǵan.

Besik jırı bala tuwılǵannan baslap, óz ayaǵınan júrip ketkenge shekem balaǵa arnap ayılatuǵın qosıq. Orta Azıyanıń ataqlı ilimpazı Abiw Ali Ibn Sino óziniń “Kanon vrachebniy nauki” degen miynetinde “Bóbek tilegin qanaatlandırıw hám rawajlandırıw ushın oǵan eki nárseni qollanıw kerek: Birinshiden, balanı áste ǵana terbetiw, ekinshiden, uyıqlatıw ushın dástúrge aylanıp ketken nama háyyiw aytıw. Sol ekewin qabıl etiw muǵdarına qarap, balanıń denesi menen dene tárbiyası hám ruwxı menen muzikaǵa bolǵan qábiletin payda etedi” dep aytqan. Demek besik jırları Ábiw Ali Ibn Sino jasaǵan dáwirde de ómir súrgenliginiń guwası bolamız. Besik jırı qurǵaq sóz benen emes jaǵımlı nama irǵaǵına salıp ayıldı. Bul namada ana óz perzentine degen súyispenshiligin, tilek-maqsetlerin, arzıw- armanların namaǵa salıp jırlaydı.

Ana háyyiwi menen ósken bala aqıllı, tártipli, ótkir, er júrek, Watanǵa sadıq

bolip ósedi. Besik jırları ul balağa, qız balağa óz aldına aytilatuğın bolğan. Mısalı:

Aynalayın appağım,
Qoz júnli qalpağım,
Qozım meniń gúl bolğay,
Jıynağanım toy bolğay,
Toyım-toyğa ulasqay,
Dáwlet kelip ornasqay.

dep kórkemlew usılları menen “qulınım”, “qozım”, “qalpağım” degen sózler menen ul balağa sıpatlama berilgen bolsa,

Aynalayın appağım,
Gul ishinde japırağım,
Qizim meniń gúl bolğay,
Jıynağanım toy bolğay,
Sút üstinde qaymağım,
Ash bolğanda azığım,
Shóllegende suwsınım.

dep “appağım”, “gúlım”, “qaymağım”, “suwsınım” sıyaqlı kórkemlew usılları menen qız balanıń keleshegin sáwlelendirip bere alğan.

Burıńǵı xalqımızdıń dástúrine qarağanda, bala tuwılğannan keyin úy biykesi balasın besikke bólew ushın qońsı-qobaların úyine shaqırğan. Besikke bólerde epshillirek bir jası úlken kempir balanı duzlı suwğa shomıldıradı hám usınnan baslap qırıq künge shekem dawam etedi. Balanı besikke jatqarmastan aldın dastıqtıń astına piyaz, burış, pıshaq, nan hám ayna qoyğan. Dushpanına piyazday, burıshtay ashshı bolsın, pıshaqtay ótkir bolsın dese, ayaq tamanına ayna qoyıp, aynaday ómiri jarqın, júzi ashıq, aynaday sulıw bolsın, nan basında tursın, nanday ullı bolsın dep qosıq aytatuğın bolğan. Keyin kempir onıń keleshekte xalqımızdıń hadal perzenti bolıwına tilekleslik bildirip pátiya berip juwmaqlağan.

Juwmaqlap aytqanda, besik jiri erte zamanlardan berli áwladtan-áwladqa ótip gónermey kiyatırğan analarımızdıń eń jaqsı dástúrleriniń biri. Qaraqalpaq xalıq áwizeki ádebiyatındaǵı besik jırları menen házirgi qaraqalpaq jazba ádebiyatındaǵı

besik jirlariniń bir - biri menen baylanıslı ekenligin, formalıq, mánilik jaǵınan bir-birinen ayrılmay turatuǵınlıǵın jas áwladlarǵa atap ótiwimiz kerek.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. S.Qazaqbaev “Qaraqalpaq salt-dástúr jirları”, Nókis “Qaraqalpaqstan” baspası 2012.4-5 bet
2. Ayımbetov Q “Xalıq danalıǵı”, Nókis “Qaraqalpaqstan” baspası 1988. 492-bet.
3. Qaraqalpaq folklorı, Tom 5. Nókis “Qaraqalpaqstan” baspası 1980. 259-260 bet.
4. Maqsetov Q, Tájimuratov Á. Qaraqalpaq folklorı. Nókis “Qaraqalpaqstan” baspası, 1979. 82-bet